

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Nummela, Ilkka

Title: Suomen aatelisten varallisuudesta autonomian alkupuolella

Year: 2013

Version: Published version

Copyright: © Historiallinen Aikakauskirja ja tekijät

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Nummela, I. (2013). Suomen aatelisten varallisuudesta autonomian alkupuolella. Historiallinen Aikakauskirja, 111(2), 164-184. <https://doi.org/10.54331/haik.139998>

Ilkka Nummela

Suomen aateliston varallisuudesta autonomian alkupuolella

Monon suomalaisen kuva Suomen aatelista pohjautuu J. Alf. Tannerin suomentamaan ja alun perin ruotsalaiseen Kulkurinvalssiin, jossa ylelliset ja suomalaisten arkeen kuulumattomat viini ja samppanja virtaavat kreivien linnoissa. Näkemykseen sisältyy oletus yhtenäisestä yhteiskunnan yläluokasta, jota perinnölliset arvonimet ja kristallikruunujen koristamat salit osaltaan pönkittivät. Ilkka Nummela tarkastelee artikkelissaan, miten yhtenäinen aateli oli taloudellisesti ja miten varakas se oli muihin nähden.

Yhteiskunnan yläluokka on jo vanhastaan pyrkinyt turvaamaan omaisuutensa pysymisen suvussa ja sopivissa käsissä. Siksi perinnönjako on ollut merkittävässä asemassa sukupolvien välisissä varallisuuden siirroissa. Perinnöllinen yhteiskunnallinen eliitti, aateli, oli 1700-luvun Ruotsissa menettämässä asemiaan sen vertaisen, ei-aatelisten säätyläistön kasvun myötä. Yhteiskunta oli taloudellisesti eriarvoinen, mikä pohjautui sekä säädöksiin että julkisen vallan tahtoon. Ranskan vallankumous suuntautuikin myös säätyerioikeuksia vastaan, ja joidenkin mielestä se mursi yhteiskuntajärjestyksen, joka käytännössä näkyi elämäntapa- ja varallisuuseroina. 1800-luvun alkupuolta kuvaakin sääty-yhteiskunnan korvautuminen säätyläisyhteiskunnalla. Eino Jutikkala on osoittanut, että sääty-yhteiskunta mureni tuolloin Suomessa asteittain ja että aateliston asema muuttui samalla merkittävästi ilman erityisiä säädöksiä. Tähän liittyen Hannu Soikkanen on ihmetellyt, miten hyvin Suomen 1860-lukua edeltäneen yhteiskun-

nan yläluokka kykeni säilyttämään asemiaan myöhemmässä luokkayhteiskunnassa.¹

Vanhassa patriarkalisessa yhteiskunnassa yhteisöllisyys säilyi pitkään, vaikka lait ja asetukset muuttuivat. Siinä kaikilla oli oma paikkansa ja isäntävalta oli määräävässä asemassa: palkollisen tuli totella isäntäänsä ja isännän huolehtia alaisistaan. Todellinen muutos tapahtui laillisen suojelun päättymisen jälkeen ja vähitellen. Soikkasen mukaan sääty-yhteiskunnassa ihmisiä kohdeltiin erilaisesti lakien ja muiden säädösten pohjalta ja luokkayhteiskunnassa tulojen ja varallisuuden jakautumisen pohjalta. Sekä säätyettä luokkayhteiskunta olivat hierarkkisia: kummassakin oli sisäänrakennettuna eriarvoisuutta, vaikka niiden rakenteet perustuivat eri asioille.²

Porvoon valtiopäivillä 1809 Aleksanteri I oli vakuuttanut pitävänsä voimassa maan perustus-

1. Eino Jutikkala, Suurmaanomistuksen historiallinen kehitys Suomessa. Teoksessa Eino Jutikkala & Gabriel Nikander (toim.) *Suomen kartanot ja suurtilat I*, SKS 1939; Eino Jutikkala, Ståndssamhällets Upplösning i Finland. *Turun historiallinen arkisto XII*, Turun historiallinen yhdistys 1954, 113–115; Kaarlo Wirilander *Herrasväkeä, Suomen säätyläistä 1721–1870*. Historiallisia tutkimuksia 93. SHS 1974, 15–25; Hannu Soikkanen *Vanha ja uusi yhteiskunta*. Teoksessa: *När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu*. Historiallinen arkisto 76. Helsinki 1981, 435–436; Ilkka Nummela, Keski-Suomen varallisuuskuva autonomian ajan lopulla. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela & Timo Pitkänen (toim.) *Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina*. Jyväskylän historiallinen arkisto 1. Jyväskylän historiallinen yhdistys 1995, 78; Ilkka Nummela, Muuttuva Suomi. Teoksessa Tiainen, Jorma & Ilkka Nummela (toim.) *Historiaa tutkimaan*. Atena 1996, 136–137; Matti Klinge, Aatelointi palkitsemisen muotona. Teoksessa John Strömberg, Jussi Nuorteva & Christina Forssell (toim.); *Valtio palkitsee – Staten belönar*. SKST 1150. SKS 2007, 98, 104; Olli-Pekka Ruuskanen, Alex Snellman & Mika Widgrén, Yhteiskunnan huipulla: Eliititirakenne muutoksessa 1809–2009. Teoksessa Petteri Pietikäinen (toim.) *Valta Suomessa*. Gaudeamus 2010, 37–38; Alex Snellman, Suurtilat ja Suomen aateli 1800–1900-luvuilla. *Ennen ja nyt, Historian tietosanomat* 2/2012.

2. Soikkanen 1981; Viljo Rasila, Liberalismin aika. Teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.) *Suomen taloushistoria 2, Teollistuva Suomi*. Tammi 1982, 20–21.

lait, joihin laskettiin 1723 vahvistetut aateliston, papiston ja porvariston sekä talonpoikien sääty-erioikeudet vuodelta 1789. Näin 1700-luvun sääty-yhteiskunta ja -erioikeudet jäivät säädösta-solla voimaan autonomisessa Suomessa. Yhdistys- ja vakuuskirja kumottiin vasta 1919, kun se Ruotsissa oli kumottu jo vuonna 1809.³

Millainen sitten oli aatelin taloudellinen asema Suomessa suhteessa muihin ja säädyn sisältä? Eurooppalaisessa kontekstissa on kiinnitetty paljon huomiota aateliston taloudellisen aseman muuttumiseen uusimman ajan alkupuolella. On syytä kysyä Hans-Ulrich Wehlerin tavoin, miten aateli reagoi toimintaympäristönsä muutoksiin. Moni 1800-luvun ilmiö, kuten maatalouden kaupallistuminen ja agraarikapitalismi, ranta-tui Suomeen myöhään ja laimentuneena. Vaikuttivatko ne Suomessa, jossa maatalouden sisäiset sosiaaliryhmät olivat samat koko autonoman ajan alkupuolen ja jossa säätyerot piene-nivät maata omistavien piirissä, vaikka talonpoi-kien ja maata omistamattomien välinen ero kas-voi? Aateliston taloudelliseen asemaan vaikutti 1800-luvun alkupuolella korkeimpien virkapaik-kojen siirtyminen voimassa olevista säädöksistä huolimatta aatelisille, erityisesti senaatissa. Myös teollinen vallankumous muutti läntisessä Euroopassa yhteiskuntaryhmien keskeisiä ase-mia, ja aatelilla oli varallisuutta omistavana ryh-mänä mahdollista päästä mukaan talouselämän uudistumisen imuun. Toisaalta teollistuminen loi uusia pääomia ja muutti varallisuuden jakau-tumista, minkä on katsottu heikentäneen maa-omaisuuteen asemansa perustaneen aristokra-tian asemaa ja luoneen yhteiskuntaan uutta eliit-tiä.⁴

Suomeen jäi Haminan rauhan jälkeen vajaat 200 aatelissukua, joista kaksi viidesosaa oli muuttunut Suomeen Ruotsista Uudenkaupun-gin rauhan 1721 jälkeen. Suomessa oli aatelisia koko väkiluvusta Ruotsin vallan ajan lopulla 0,3 prosenttia ja 1815–1870 vielä vähemmän eli 0,2 prosenttia. Suomen aateliin on 1810 laskettu kuuluneen 2 390 henkilöä ja kuusi vuosikym-

mentä myöhemmin 2 912. Aateliston lukumäärä kasvoi 0,5 prosenttia vuotta kohti sekä 1728–1810 että 1810–1870. Suomen väestö kasvoi 1815–1865 moninkertaisesti aatelistoon nähden: maaseudulla 1,0 ja kaupungeissa 1,6 prosenttia vuotta kohti. Maan säätyläisistä oli 1810 aatelisia 15,0 prosenttia ja 1870 enää 10,8 prosenttia. Mui-ta säätyläisiä oli 1800 koko väestöstä 1,8 prosent-tia ja 1865 enää 1,2 prosenttia.⁵

Aatelisto muuttui sekä aateloitien että suku-jen sammumisen myötä. Kun aatelointi kohdis-tui usein hallinnon korkeimmille portaille, kysy-mys syntyperästä ja kyvykkyydestä menetti mer-kitystään. Vanhan Suomen mukana Suomeen tuli venäläistä aatelista, joka ei saanut erityis-kohtelua ja joka sulautui väestön silmissä täkäläiseen aatelistoon. Aatelista koskivat Venäjällä eri säännöt kuin Suomessa, jossa aatelointi edusti erityistä keisarillista suosionosoituksen muotoa ja jossa aatelisarvoa ei saatu rankijärjes-tyksen perusteella kuten emämaassa.⁶

3. Jutikkala 1954, 113–115; Wirilander 1974, 12–14; Num-mela 1996, 137. Suomessa erioikeudet kumottiin 1995 eril-lisellä lailla (Laki säätyjen erioikeuksien lakkauttamisesta 971/5.12.1995).

4. Jutikkala 1954, 130–134; Soininen, Arvo M., Maatalous. Teoksessa Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Yrjö Åström (toim.) *Suomen taloushistoria 1, Agraarinen Suomi*. Tammi 1980, 389–391; Samuel Clark, Nobility, Bourgeoisie and the Industrial Revolution in Belgium. *Past & Present* 105 (1984), 140; Hans-Ulrich Wehler, Einleitung. Teoksessa Hans-Ulrich Wehler (toim.), *Europäischer Adel 1750–1950. Geschichte und Gesellschaft Sonderheft* 13 (1990), 17.

5. P. O. von Törne *Finlands riddarhus 1818–1918. I. Tiden intill 1845*. Söderströms 1926, 57; Jutikkala 1954, 113; Wirilander 1974, 128–130; 440–441; Wirilander 1974, 440–441; Eino Jutikkala, Asutus ja väestö. Teoksessa Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström (toim.) *Suomen taloushistoria 1, Agraarinen Suomi*. Tammi 1980, 151–152; Kari Pitkänen, Väestörakenteen muuttuminen ja väes-tönkehitys. Teoksessa Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström (toim.) *Suomen taloushistoria 1, Agraa-rinen Suomi*. Tammi 1980, 369.

6. von Törne 1926, 96; Ulla Tillander-Godenhjelm, Kei-sarillinen palkitsemisjärjestelmä ja Suomen suuriruhti-naskunta. Teoksessa John Strömberg, Jussi Nuorteva & Christina Forssell (toim.) *Valtio palkitsee – Staten belönar*. SKST 1150, SKS 2007, 78; Ruuskanen, Snellman & Wid-grén 2010, 39.

Aateliston taloudellinen asema

Autonomian ajan alkupuolella, sääty-yhteiskunnan viimeisten vuosikymmenien aikana ennen luokkayhteiskunnan valtakautta elettiin ensimmäisen globalisaatiokauden alkua, jolle olivat ominaista teollistuminen ja kansainvälistyminen. Iiro Jahnukainen puhuu Suomen aatelin kehityskertomuksessaan ajanjaksosta taantumisvaiheena ja siihen kuuluvasta hyvästä kehästä, jossa aatelin asema oli kohoamassa.⁷

Tässä tutkimuksessa huomio kiinnittyy varallisuuteen, johon hyvinvoinnin arviointi perustui vanhassa yhteiskunnassa. Myöhemmin painotettiin enemmän tuloja ja kuluttamista. Työ keskittyi ajanjaksoon 1820–1867 ja perustuu hovi-oikeuksien arkistoissa säilyneisiin aatelisten perukirjoihin.⁸ Varallisuustiedot yleensä lioittelevat eroja tuloissa ja hyvinvoinnissa, vaikka muutokset varallisuudessa ovat yleensä samansuuntaisia tulojen kanssa. Maatalousvaltaisissa yhteisöissä muiden kuin maata omistavien olojen selvittäminen saattaa olla vaikeaa. Jäämistöluettelot avaavat tässä suhteessa mahdollisuuden tutkia hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Huomion kohteena ovat perukirjoista laskettuina varallisuuden taso keskiarvojen ja varallisuuden jakautuminen keskittymismittojen avulla. Varallisuuseroja analysoidaan yksittäisten aatelisten, ei eri ryhmien välillä. Tarkoituksena on myös suhteuttaa aatelisiä muihin suomalaisiin.⁹

Varallisuuserojen selvittäminen auttaa ymmärtämään, oliko suomalainen aateli aikakautensa eliittiä. Perinteinen eliittitutkimus edellyttää eliitiltä kolmea ominaisuutta: ryhmätietoisuutta, yhtenäisyyttä ja pyrkimystä oman edun tavoitteluun. Matti Peltonen on pari vuosikymmentä sitten asettanut kyseenalaiseksi 1800-luvun staattisuuden sosiaalhistorian kannalta ja samalla arvellut epäsuorasti, että kuva muuttumattomuuden aikakaudesta perustuu pitkälti aikakautta koskevan yhteiskuntahistoriallisen tutkimuksen vähäisyyteen. Tutkimuksen avulla voidaan selvittää, elettiinkö Suomessa ”valtiollista yötä”, jolloin ei tapahtunut mitään. Siinä ta-

pauksessa aatelisten varallisuusasemienkin olisi voinut olettaa pysyneen ennallaan.¹⁰

Työssä käsitellään aatelialueita yhtenä kokonaisuutena, vaikka aateli jakautui hierarkkisesti järjestettyihin luokkiin. Suomen aateli äänesti luokittain uuteen ritarihuonejärjestykseen (1869) asti.¹¹ Julkinen valta saattoi korostaa alaistensa keskinäistä eriarvoisuutta palkitsemisjärjestyksellään: hallitsijat palkitsivat 1700-luvun lopulta elinkeinoelämän arvonimillä erityisesti aateliston ja porvariston edustajia eli suurmaanomitajia sekä kaupparvareita ja varhaisimpia suurteollisuudenharjoittajia. Kuvaan kuuluivat myös kunniamerkit, palkinnot, muut arvonimet ja aateloinnit.¹²

7. Iiro Jahnukainen *Aatelikuva Suomen historiassa, Historiografinen vertailututkimus*. Omakustanne 2004, 45–47; Jari Ojala, Ensimmäinen globalisaatiokausi maaseudun ja kaupunkien vaihdannassa. Teoksessa Jari Ojala, Jari Eloranta & Heikki Roiko-Jokela (toim.) *Monelta kantilta, Ilkka Nummelle omistettu juhkakirja*. Jyväskylän yliopisto 2010, 410.

8. Jaana Luttinen ja Tiina Tammilehto ovat auttaneet minua aineiston hankinnassa ja analysoinnissa.

9. Sakari Heikkinen, Riitta Hjerpe, Yrjö Kaukiainen, Erkki Markkanen & Ilkka Nummela, *Förändringar i levnadstandarden i Finland 1750–1913*. Teoksessa Gunnar Karlsson (toim.) *Levstandarden i Norden 1750–1914. Rapport til den XX nordiske historikerkongres Reykjavik 1987. Bind III*. Ritsafn Sagnfræðstofunar 20, Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands 1987, 80; Peter H. Lindert *Probates, Prices and Preindustrial Living Standards*. Teoksessa Micheline Baulant, Anton J Schuurman & Paul Servais (toim.) *Inventaire après-décès et ventes de meubles. Apport à une histoire de la vie économique et quotidienne XIVe–XIXe siècle*. Academia-Bruylant 1988, 171, 175.

10. Matti Peltonen, Aatelisto ja eliitin muodonmuutos. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Talous, valta ja valtio, Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Vastapaino 1990, 109–111; Ruuskanen, Snellman & Widgrén 2010, 36.

11. Ritarihuonejärjestys Suomen Suuriruhtinanmaan Ritaristolle ja Aatelille, Suomen Suuriruhtinanmaan Asetus-Kokous. No 13/21.4.1869; von Törne 1926, 20, 69–70; Jutikkala 1954, 121; Marja Vuorinen *Kuviteltu aatelmies, Aateluus viholliskuvana ja itseymmärryksenä 1800-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 128, SKS 2010, 169.

12. Wirilander 1974, 171–174; Klinge 2007, 104ff; Laura Kolbe, Arkkiatri, assessori, eräneuvos, ministeri ja kamreeri. Suomalaisten arvonimien merkityksestä. Teoksessa John Strömberg, Jussi Nuorteva & Christina Forsell

Taloudellisesta eriarvoisuudesta

Tulonjakoa koskevat määritelmät voidaan ottaa osaksi varallisuustutkimusta, jos pidetään mielessä, että varallisuus voidaan tulkita potentiaalisten kulutusmahdollisuuksien summaksi. Määritelmällisesti yhteisössä on taloudellista epä-tasa-arvoa, mikäli varallisuusjakauma poikkeaa siitä, mikä katsotaan tasa-arvoiseksi. On olemassa monta käsitystä siitä, mitä viimeksi mainitulla voidaan tarkoittaa. Tulojen osalta kriteerinä voidaan pitää ainakin seuraavia: kukin saa minimitoimentulon, kukin saa tuloja tarpeidensa mukaan, kukin saa täsmälleen saman tulon, kukin saa yhteiskunnallisen tuottavuutensa mukaisen tulon, kukin saa omissa alaryhmässään (esimerkiksi talonpojat, torpparit, itselliset) täsmälleen saman tulon tai kunkin saama tulo tuottaa saajalleen tarkalleen yhtäläisen hyödyn kuin muiden saamat tulot.¹³

Taloudellisen epätasa-arvon mittaamiseen on kehitetty lukuisia mittareita, jotka korostavat eri näkökohtia. Niitä käytettäessä on olennaista kertoa käytetyistä mitoista ja niiden valinnasta. Useimmin ja myös tässä käytetty mittari on Ginin kerroin (G), joka suhteuttaa havaittuja varallisuuksia tasajakaumaan ja jonka arvo vaihtelee nollan ja yhden välillä. Se mittaa suhteellista keskittymistä. Arvo nolla edustaa täydellistä tasa-arvoa eli kullakin on tasan yhtä paljon omaisuutta ja arvo yksi täydellistä epätasa-arvoa eli yksi omistaa kaiken omaisuuden. Havaintojoukon ollessa riittävän suuri Ginin kerroin kertoo likimäärin, miten suuri osa varallisuudesta pitää jaksaa uudelleen tasajaon saavuttamiseksi. Kertoimen arvo 0,5 tarkoittaa, että puolet yhteenlaskestusta varallisuudesta pitää siirtää varakkaimmille vähävaraisille tasajaon saavuttamiseksi. Ginin kerrointa vastaavaa graafista esitystä kutsutaan Lorenzin käyräksi. Varallisuuden keskimääräis-taso ei vaikuta Ginin kertoimiin.¹⁴

$$G = \frac{1}{2\mu} \frac{1}{n(n-1)} \sum_{i=1}^n \cdot \sum_{j=1}^n |x_i - x_j|,$$

jossa μ = keskiarvo, n = havaintojen lukumäärä ja $x_{i,j}$ = havaintojen arvo.

Tutkimusaineisto

Perukirjoissa yhdistyivät perillisten tarve arvioida kuolinpesän arvo yhtenä kokonaisuutena ja säädökset sosiaaliturvan rahoittamisesta. Suomen varhaisimmat säilyneet perinnönjakoasiakirjat ovat keskiajan lopulta, 1400-luvulta, ja ne koskevat aatelisten omaisuuksia. Suomen vanhin perukirjaksi luonnehdittu asiakirja on vuodelta 1530. Perunkirjoitus vakiintui asteittain uuden ajan alkupuolella ennen kuin siitä määrättiin säädösteitse. Perukirjoja tunnetaan 1600-luvulta lähdejulkaisujen perusteella muutama maaseudulta ja vajaa pari sataa kaupungista.¹⁵

Vuoden 1734 yleisen lain mukaan jokaisesta kuolinpesästä tuli tehdä perunkirjoitus, myös aatelisten. Perukirja oli vieraiden miesten laatima, kaupungeissa arviointilautakunta oli joko pormestarin tai raadin nimittämä. Pesän ilmoittaja toimi valan velvoittamana ja hänen piti ilmoittaa kirjattavaksi pesän koko omaisuus. Toimitus oli hoidettava kolmen kuukauden kuluessa kuolemasta ja perukirja piti toimittaa oikeusviranomaisille. Perukirjat olivat miltei samanlaisia kautta maan ja noudattivat samaa järjestystä:

(toim.) *Valtio palkitsee – Staten belönar*. SKST 1150. SKS 2007; Tillander-Godenhjem 2007; Timo Särkkä, Olli Turunen, Heli Valtonen & Maare Valtonen, Suomen talouselämän vaikuttajat -artikkelikokoelma verkostojen tutkimuksen käytössä. Teoksessa Jari Ojala, Jari Eloranta & Heikki Roiko-Jokela (toim.) *Monelta kantilta, Ilkka Nummelalle omistettu juhlakirja*. Jyväskylän yliopisto 2010, 344–345; Vuorinen 2010, 74–76.

13. Felix Paukert, Income Distribution at Different Levels of Development, A Survey of Evidence. *International Labour Review* 1973, 98; Fredrik Nygård & Arne Sandström *Measuring Inequality*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm studies in statistics 1, Almqvist & Wiksell 1981, 4–5.

14. Mittaamisesta tarkemmin esim. Maurice G. Kendall, M. C. & Alan Stuart *The Advanced Theory of Statistics I, Distribution Theory*. Charles Griffin 1963, 46–50; Nygård F. & Sandström 1981; R. M. Sundrum, *Income Distribution in Less Developed Countries*. Routledge 1990, 43–44.

15. Erkki Markkanen, Perukirja-aineisto sukututkimuksen käytössä. *Genos* 1993; Pia Puntanen, Aatelisten perukirjat Viipurin hovioikeuden arkistossa. *Genos* 2000.

Ensin kerrotaan kiinteästä omaisuudesta. Sen jälkeen siirrytään metalleihin niiden arvon mukaisessa järjestyksessä. Lisäksi kerrotaan huonekaluista, vaatteista, taide-esineistä ja kaikkesta, mitä talouteen saattoi kuulua. Erityisen tarkkaan on kerrottu saatavista ja veloista. Tavallisen ihmisen perukirjassa esiintyi suhteellisen vähän käteisvaroja. Perunkirjoituksen perusteella määräytyi vaivaisten hyväksi kannettu vaivaisprosentti eli Pietarin penninki ($\frac{1}{8}$ % pesän säästöstä). Maksu juontaa alun perin kuninkaallisesta kerjuusäädöksestä 21. lokakuuta 1698.¹⁶

Voidaan aina epäillä, onko perukirjoihin merkitty kaikki velat ja saatavat sekä koko omaisuus. Lisäksi perukirja kuvaa ihmisten varallisuutta kuolinhetkellä. Se antaa aiheen olettaa perukirjojen edustavan vain iäkkäiden varallisuutta ja syyn kysyä, kuvastavatko ne vain ikääntyneimmän väestönosan oloja? Todellisuudessa perukirjoja on 1800-luvun osalta säilynyt eniten parhaassa työiässä kuolleista ja perheellisistä.¹⁷ Lain kirjain ja todellisuus olivat kaukana toisistaan. Vähäväkisten pesistä pesäluettelointia tehtiin harvemmin, vaikka omaisuuden salaamisesta ja perunkirjoituksen laiminlyönnistä oli määrätty rangaistus. Sen lisäksi niitä on saattanut kadota. Perunkirjoituksen toimittamista toki viranomaisten toimesta valvottiin.¹⁸

Kuolinhetken varallisuus on kokonaan toinen asia kuin elinaikana käytettävissä olleiden aineellisten hyödykkeiden summa. Perukirjat eivät kerro suoraan peritystä omaisuudesta eivätkä elinaikaisista kulutuksista ja ansioista. Siksi jäämistöjen avulla selvitettävissä olevat kestokulutustavarat eivät kerro suoraan elintasosta – epäsuorasti kyllä. On myös esitetty, että perukirjoissa olevilla arviohinnoilla ei käytännössä ole merkitystä. Usein vedotaan yksittäisten esineiden arviohintoihin suhteessa niiden kauppahintoihin. Tällöin unohdetaan, että perunkirjoituksen tarkoitus oli arvioida pesän arvo yhtenä kokonaisuutena, raha-arvona, joka oli mahdollista saada myytäessä se, siis eräänlaisena konttä- tai tukkuhintana eikä yksittäisten esineiden vähit-

täishintojen summana. Uudempi tutkimus on kyennyt kiistatta osoittamaan niiden käyttökelpoisuuden massailmiöiden tutkimiseen, jolloin huomautuksien kohteena olleet virheet ovat häipyneet satunnaisvirheiden joukkoon.¹⁹

Markkasen mukaan perukirjan muoto vakiintui varhain Länsi-Euroopassa, ja niinpä eurooppalaiset perukirjat muistuttavat toisiaan. Niiden alkuosia voidaan pitää jokseenkin luotettavina. Tekoaika, paikka, vainaja, leski, perilliset, näiden uskotut miehet ja toimituksen suorittaneet ovat kohtia, joissa vilppiä ei juuri voi esiintyä, unohtamista kyllä. Asiakirjojen sisältämän monipuolisen informaation vuoksi niitä on käytetty lähteenä monenlaisissa tutkimuksissa. Niiden avulla on useimmiten tutkittu esineitä, henkilön omaisuutta, kotipiiriä yleensä ja kirjoja. Toisaalta varsinkin vanhimmat tutkimukset ovat usein jääneet luettelon asteelle. Perukirjat sopivat paitsi kulttuurihistoriallisten myös taloushistoriallisten ilmiöiden tutkimiseen.²⁰ Taloushistorian piirissä perukirjoja on alettu 1900-luvun lopulla pitää oikein käytettyinä edustavana koko väestön elintasoja kuvaavana lähdesarajana, erityisesti keskiluokan osalta. Suomessa tehtiin 1960–1970-luvulla perukirjoista varallisuustutkimuksia, joista esimerkkinä voi mainita Toini Aunolan ja Erkki Markkasen työt. Esineellistä jäämistöä ovat tutkineet esimerkiksi Riitta Pylkkänen ja Veikko Anttila. Sukututkijan näkökul-

16. Kyösti Järvinen *Suomen maalaiskunnat ja niiden talous 1890-luvun alussa. Finanssitilastollinen tutkimus*. 1899, 129; Erkki Markkanen *Perukirja tutkimuslähteenä*. *Studia Historica Jyväskyläläisiä* 37. Jyväskylän yliopisto 1988, 16–17; Markkanen 1993; Puntanen 2000.

17. Markkanen 1977, 28ff; Näreikkö, Heikki Tampereen työväestön aineellisen elintason kehitys 1850–1914. Tampereen yliopisto Suomen historian lisensiaatintutkimus 1993, 31–36.

18. Markkanen 1977, 38–48. Ks. Haapala 1989, 85.

19. Markkanen 1977, 24–38, 202ff; Lindert 1988, 172–173; Markkanen 1988, 12–16, 52–54; Pentti Renvall *Nykyajan historiantutkimus*, 2. p. WSOY 1983 (1965), 285ff; Pertti Haapala *Sosiaalhistoria, Johdatus tutkimukseen*. Suomen Historiallinen Seura, Käsikirjoja 12. SHS 1989, 85.

20. Markkanen 1993.

masta perukirjoja on käyttänyt muun muassa Raimo Viikki. Sukututkijat ovatkin olleet aktiivisia perukirjojen käyttäjiä.²¹

Perunkirjoitus piti toimittaa vainajan kotipaikkakunnalla. Säilyneistä perukirjoista kotipaikka selviää harvoin suoraan, mutta sen saatava avata Pietarin pennin maksamisesta kertova kirkonmiehen kuittaus. Tämä koskee myös aatelisten perukirjoja. Kun pesään kuului varallisuutta usealla paikkakunnalla, asiakirjoihin voi kuu- luvaa arviointeja monelta paikkakunnalta. Tämän tutkimuksen läänijako vastaa 1860-lukua ja se on luotu jälkikäteen vainajien kotipaikkojen mukaan.

Aatelisprivilegiot määräisivät 1723 aatelisten alimmaksi oikeusasteeksi hovioikeuden (Forum Privilegium). Siksi aatelisten perukirjat tuli toimittaa hovioikeuteen Turkuun (perustettu 1623), Vaasaan (1775) tai Viipuriin (1839). Kyseinen erioikeus lakkasi vuoden 1868 alusta. Siitä lähtien myös aatelisten perukirjat toimitettiin tuomiokuntiin ja raastuvanoikeuksiin.²²

Käsillä oleva työ perustuu hovioikeuksien arkistoissa ja muualla tallella oleviin aatelisten perukirjoihin. Itäsuomalaisen aatelin perukirjat ovat Mikkelin maakunta-arkistossa, pohjoissuomalaisen Vaasan maakunta-arkistossa ja lounaissuomalaisen Turun maakunta-arkistossa. Ennen Viipurin hovioikeuden perustamista jako tehtiin pohjoisen ja etelän välillä.²³ Aatelisten muista erillinen perunkirjoitusmenettely helpottaa säädyn jäsenten tutkimista. Aikaisemmassa tutkimuksessa aatelisten perukirjoja ovat käyttäneet esimerkiksi Anna-Maria Åström, Anu Talka ja Pia Puntanen.²⁴ Turun maakunta-arkistossa on laadittu kortisto sinne talletetuista aatelisten perukirjoista. Siinä on ilmoituksen mukaan tiedot Turun hovioikeuden tuomiopiirissä vuosina 1806–1867 kuolleiden aatelisten perukirjoista. Todellisuudessa sitä voidaan pitää tutkimuksen kannalta kattavana vain Turun palon 1827 jälkeiseltä ajalta. Arkistossa on myös vanhempia perukirjoja, jotka on toimitettu hovioikeuteen palon jälkeen. Kortisto ei sisällä tietoja pesien varallisuudesta.²⁵

21. Toini Aunola *Pohjois-Pohjanmaan kauppiaiden ja talonpoikien väliset kauppa- ja luottosuhteet 1765–1809*. Historiallisia Tutkimuksia 72, SHS 1967; Veikko Anttila *Talonpojasta tuottajaksi, Suomen maatalouden uudenai-kaistuminen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella*. Kirjayhtymä 1974; Erkki Markkanen *Maaseutuväestön varallisuusolot ja luottosuhteet Sisä-Suomessa elinkeinoelämän marrokskaudella vuosina 1850–1914*. Studia Historica Jyväskylänia 14. Jyväskylän yliopisto 1977; Riitta Pylkkänen, Säätyläisnaisten pukeutuminen Suomessa 1700-luvulla. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 84 (1982); Raimo Viikki, Perukirjat – sukututkijan aarreaitta? Teoksessa Marja-Liisa Putkonen (toim.) *Selvitä sukusi*. Sukuseurojen keskusliitto 1992.

22. Keisarillisen majesteetin armollinen asetus asianomaisesta tuomioistuimesta, jossa erinäiset wapaasukuisia koskevat oikeusasiat owat esiin-otettawat 4.11.1867. Suomen suuriruhtinamaan asetus-kokous 26/1867; P. O. von Törne *Finlands riddarhus 1818–1918. II: 1845–1918*. Söderströms 1935, 148–152; Puntanen 2000; Vuorinen 2010, 273–274.

23. Mikkelin maakunta-arkisto, Viipurin hovioikeus, Aatelin perukirjat (perukirjoja on vuosilta 1753–1868); Turun maakunta-arkisto, Turun hovioikeus, Aatelin perukirjat (perukirjoja on vuosilta 1774–1867); Vaasan

maakunta-arkisto, Vaasan hovioikeus, Aatelin perunkirjoitukset (perukirjoja on vuosilta 1731–1867). – Aatelin perukirjat ovat pääosin kotimaisen aatelin jäämistöistä. Pia Puntanen on löytänyt Viipurin Hovioikeuden arkistosta myös ulkomaalaisten perukirjoja. (Puntanen 2000). 24. Anna-Maria Åström *Sockenboarne, Herrgårdskultur i Savolax 1790-1850*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 585. Folkvistsstudier XIX. SLS 1993; Anu Talka *Ammattikirjallisuutta ja ajanvietettä, Aatelisväen kirjakoolemat Vaasan ja Viipurin hovioikeuspiirien alueella vuosina 1830–1867*. Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto, Historian laitos 1994; Puntanen 2000. – Vaikka aatelisten perukirjojen pitäisi olla hovioikeuksien arkistoissa vuoteen 1868 saakka, niitä sisältyy satunnaisesti myös muihin arkistoihin. Reykjavikin Pohjoismaista historioitsijakokousta 1987 varten tuomiokuntien ja raastuvanoikeuksien arkistoista kootussa perukirja-aineistossa aateliston osuus oli maaseudulla 0,3 % ja kaupungeissa 0,8 %. 1850-luvulla aineistossa mukana olevan aatelin keskimääräinen bruttovarallisuus käyvin hinnoin oli noin kaksinkertainen muihin verrattuna. (Heikkinen & al. 1987 ja sen alkuperäisaineistot.)

25. Suomen Sukututkimusseura, Aatelisten perukirjat 1806–1867 (<http://www.genealogia.fi/hakem/aateli/aateli1s.htm>, 5.12.2012).

Taulukko 1.

Aatelisten perukirjojen jakautuminen kaupungin ja maaseudun kesken 1810–1867

Vuodet	Kaupungeista		Maaseudulta		Yhteensä
	<i>n</i>	<i>pros.</i>	<i>n</i>	<i>pros.</i>	
1810–1819	8	32,0 %	17	68,0 %	25
1820–1829	19	27,1 %	51	72,9 %	70
1830–1839	111	44,4 %	139	55,6 %	250
1840–1849	141	55,1 %	115	44,9 %	256
1850–1859	186	57,2 %	139	42,8 %	325
1860–1867	119	57,5 %	88	42,5 %	207
1810–1867	584	51,5 %	549	48,5 %	1133

Kaikkien artikkeleihin kuuluvien taulukoiden ja kuvioiden lähde on sama: ks. viite 23.

Paperiruplat tulivat aateliston perukirjoihin vuonna 1815 ja Suomen markat 1863. Hopearupla mainitaan aineistossa viimeisen kerran seuraavana vuonna. Ruotsin rahassa on vuoden 1809 jälkeen tehty neljä perukirjaa, viimeisin 1842 Inkoossa. Paperiruplissa tehtiin vielä 1840 kaksitoista perukirjaa ja 1841 yksi. Kaikki perukirjoissa esiintyvät varallisuusarvot on tässä työssä muunnettu hopearupliksi vaihtokurssien mukaan. Puntasen mukaan Viipurin hovioikeuden aatelisten perukirjat ovat kahta lukuun ottamatta ruotsinkielisiä. Vanhin (1753) on saksaksi ja yksi viimeisimmistä suomeksi (1866).²⁶

Reykjavikin Pohjoismaista historioitsijakousta 1987 varten kootussa perukirja-aineistossa naisten osuus oli sekä kaupunki- että maaseutuaineistossa kaksi viidesosaa. Naisten keskivaraallisuus oli hieman pienempi kuin miesten. Ero ei ole systemaattinen eikä johdu ensi sijassa sukupuolten välisistä eroista kiinteistöomistuksesta, vaan eroista muussa omaisuudessa. Aatelisten hovioikeuksien arkistoissa olevissa perukirjoissa on jokseenkin yhtä monta naisten ja miesten jäämistöluetteloa. Esimerkiksi Viipurin hovioikeuden aatelisten perukirjoista on naisten jälkeen tehty 91 ja miesten 86.²⁷

Aateluuden rakenne oli muuttunut jo 1700-luvulla kaupunkilaisempaan suuntaan. Ruotsin vuoden 1719 runsaat aateloinnit siirsivät säädyn painopistettä maata omistavasta ylhäisaatelistasta virkamiehistä ja upseereista koostuneeseen vir-

ka-aateleihin. 1800-luvun kuluessa aatelisilla olleet virat muuttuivat sotilasviroista siviiliviroiksi. Virassa olleista vain 7 prosenttia toimi 1800 siviiliviroissa ja loput sotilasviroissa. 1870 siviiliviroissa toimi 78 prosenttia ja sotilasviroissa 22 prosenttia. Suomen aatelisto oli perukirjojen mukaan paljon kaupunkilaisempaa kuin muu väki. Suomen periagraarista luonnetta kuvaa se, että 1800-luvun alussa ammatissa toimivista miehistä noin 90 prosenttia toimi maataloudessa ja muussa alkutuotannossa ja 1865 vielä 88 prosenttia, kun teollistuminen oli valtoimenaan maanosan läntisessä osassa. Wirilanderin mukaan aatelisista asui 1820 kaupungeissa 23 prosenttia ja 55 prosenttia vuonna 1860.²⁸ (Taulukot 1 ja 2.)

Aatelisten perukirjoista reilu kolmasosa tuli 1820–1867 Uudenmaan läänistä ja runsas neljäsosa Turun ja Porin läänistä. Näiden suhteellisen aseman muutos on sijoitettavissa 1840-luvulle. Kolmanneksi eniten aatelisten perukirjoja on Hämeen läänistä eli reilu kahdeksasosa. Mikkelin ja Vaasan lääneistä niitä oli kummastakin noin kahdeksan prosenttia.

26. Puntanen 2000.

27. Heikkinen & al. 1987 ja sen alkuperäisaineistot; Puntanen 2000.

28. Wirilander 1974, 183–192, 457; Pitkänen 1980, 379; Soininen 1980, 386; Klinge 2007, 102.

Taulukko 2.

Aatelisten perukirjojen jakautuminen eri läänien kesken 1820–1867

Lääni	Ajanjakso					
	1820–1829	1830–1839	1840–1849	1850–1859	1860–1867	1820–1867
Uudenmaan	25,7 %	33,5 %	36,5 %	38,2 %	30,9 %	34,6 %
Turun ja Porin	25,7 %	32,3 %	27,1 %	23,7 %	24,6 %	26,7 %
Hämeen	14,3 %	16,5 %	11,0 %	11,4 %	13,5 %	13,0 %
Viipurin	1,4 %	2,8 %	11,0 %	9,5 %	11,1 %	8,1 %
Mikkelin	15,7 %	4,8 %	6,7 %	9,2 %	8,2 %	7,9 %
Kuopion	2,9 %	2,4 %	2,0 %	1,5 %	3,9 %	2,4 %
Vaasan	12,9 %	5,2 %	3,5 %	4,3 %	6,8 %	5,3 %
Oulun	1,4 %	2,0 %	2,0 %	0,3 %	0,5 %	1,2 %
Ei tietoa	0,0 %	0,4 %	0,4 %	1,8 %	0,5 %	0,8 %
Kaikki yhteensä	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Taulukko 3.

Aatelisten kvintiilivarallisuuksien muutos 1820–1867, hopearuplaa

Ajanjakso	I	II	III	IV
1820–1829	300	1700	4200	10000
1830–1839	200	1500	5400	13100
1840–1849	200	1500	4300	13200
1850–1859	400	1900	6000	22800
1860–1867	500	1900	7100	26500
1820–1867	400	1700	5300	16400

Aatelisten varallisuus

Perukirjatutkimusten perusteella ei vallitse pie-nintäkään epäilystä siitä, että aateliset olivat huomattavasti muita varakkaampia. Tämä näkyi elämäntavassa, johon saattoivat kuulua epätasa-arvoa symbolisoivat satulat ja vaunut. Kun aate-listen 1850-luvun keskivarallisuus kohosi 14 600 hopearuplaan, Markkasen tutkimalla Keski-Suo-men maaseudulla varallisuus nousi 350 hopea-ruplaan perukirjaa kohti eli 25 hopearuplaan yhtä täysi-ikäisenä kuollutta kohti.²⁹

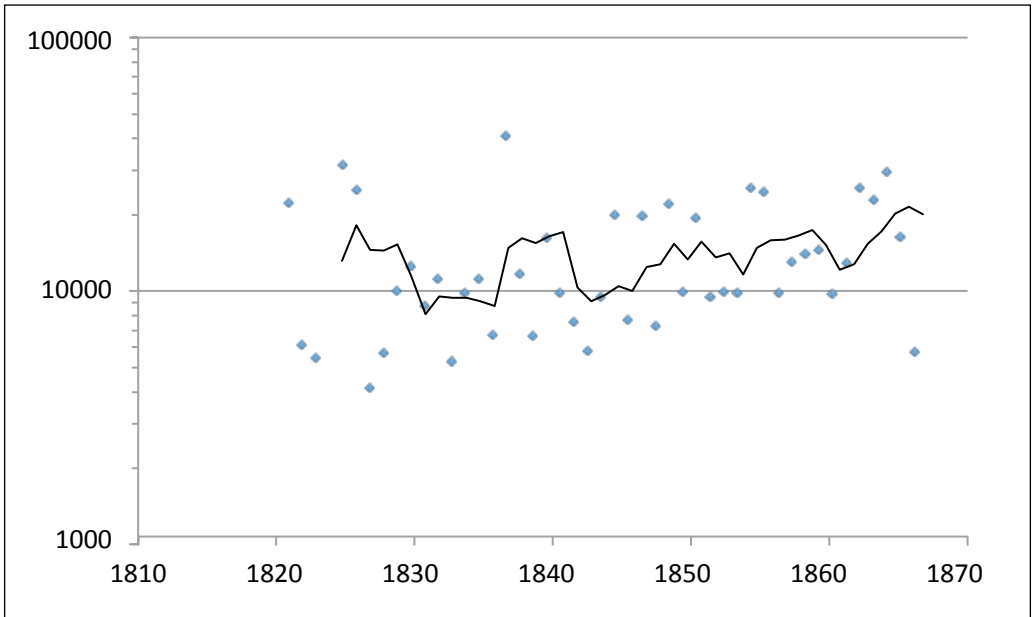
Aateluus ei silti taannut varallisuutta. Puntasen mukaan itäsuomalaisen aatelin joukkoon mahtui vähän todella varakkaita henkilöitä. Tunnetuimpia heistä oli Monrepos'n kartanon omistaja, paroni Paul von Nicolay (1777–1866) yli 400 000 paperiruplallaan. Kirjallisuudessa on tullut esille, että on ollut sekä rikasta että köyhää aateliala. Puntasen mukaan ”monet neidit, lesket

ja opiskelijat pääsivät tuskin 100 ruplan arvoi-seen omaisuuteen”. Kaikista aatelisten 1830-lu-vun perukirjoista 12 prosenttia sellaisia, joissa pesän bruttoarvo jäi enintään sataan ruplaan. 1860-luvulla näiden osuus laski seitsemään pro-senttiin.³⁰ (Taulukko 3.)

Varallisuuden jakautumisesta aatelisten si-sällä saa jonkinlaisen käsityksen tarkastelemalla kvintiilivarallisuuksia eli jakamalla bruttovaralli-suuden suhteen nousevaan järjestykseen lajitel-tu perusjoukko viiteen yhtä suureen osaan. Jos jätetään 1820-luku aineiston rajoittuneisuuden vuoksi huomioon ottamatta, ensimmäisen ja toi-sen viidenneksen erottava alakvintiili ja neljän-nen ja viidennen viidenneksen erottava yläkvin-

29. Markkanen 1977, 221–224, 230–230, 240–241; Åström 1993, 121–125; Nummela 1995, 84; Vuorinen 2010, 74.

30. Puntanen 2000; Vuorinen 2010, 82.

Kuvio 1. Aatelisten kuolinpesien keskimääräinen arvo 1820–1867, hopearuplaa

tiili ovat suhteellisesti kasvaneet enemmän kuin kaksi keskimmäistä kvinttiiliä. Toisin sanoen aateliston varallisuus voimistui tutkimusjakson kuluessa sekä jakauman ala- että yläpäässä.

Keskimääräinen bruttovarallisuus kasvoi³¹ 1820–1867 käyvin hinnoin keskimäärin 1,4 prosenttia vuodessa, kun varattomien omaisuuden arvoksi on laskuteknisistä syistä oletettu yksi kopeekka, toisin sanoen varallisuus kaksinkertaistui kaksi kertaa sadassa vuodessa. Hintatason muutoksella ei tässä yhteydessä ole kovin suurta merkitystä, kun elintarvikkeiden keskimääräiset hinnat nousivat ajanjaksolla 1820–1867 keskimäärin 0,2 prosenttia vuodessa. Tulos on sama, vaikka tarkastelu rajoitetaan Turun palon 1827 jälkeiseen aikaan. Perukirjojen perusteella aateliston varallisuus kasvoi tarkastelujaksolla huomattavasti nopeammin kuin verohintatietojen perusteella lasketut reaali-palkat (0,3 %) eli säädyn suhteellisen asema parani.³² (Kuvio 1.)

Aatelisten kuolienpesien keskimääräinen arvo laski viisivuotisten liukuvien keskiarvojen avulla tarkasteltuna 1820-luvun loppupuolelta

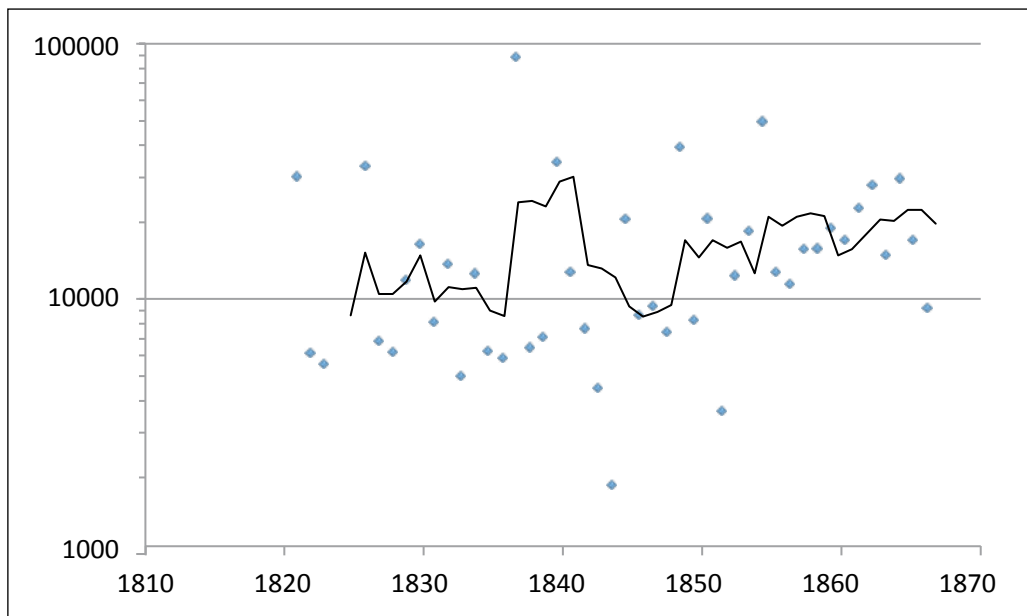
seuraavan vuosikymmenen puoliväliin, kunnes varallisuustasossa oli kahta puolta vuotta 1840 olennainen ja muutaman vuoden kestänyt hypähdys. Aatelisten varallisuustaso nousi 1840-luvun alkupuolelta ja nousu jatkui tutkimusjakson loppuun saakka. Tosin Krimin sota ja 1860-luvun alun huonot vuodet heijastuvat aineistoon. (Kuvio 2.)

Maaseudun aatelisten keskimääräinen perukirjavarallisuus pysyi viiden vuoden tasoitettujen keskiarvojen mukaan jokseenkin ennallaan. Sen sijaan kaikkien maaseudulla asuneiden perukirjavarallisuus laski 1800-luvun alun mullistuksissa. Reaalisesti perukirjojen keskimääräinen varallisuus palasi 1790-luvun tasolle 1830-luvulla.³³ Maaseudun aatelisten varallisuudessa 1830-luvun puoliväli merkitsi melkoista hypähdystä, joka kääntyi seuraavalla vuosikymmenellä laskuksi. Keskiarvojen mukaan maaseudun a-

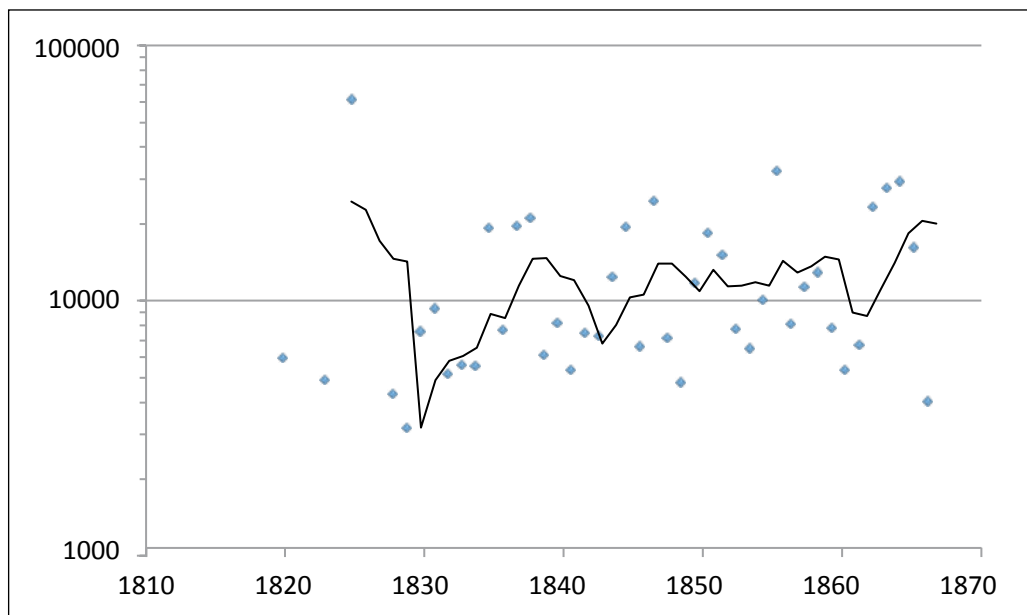
31. Kasvuluvut on laskettu käyräviivaisesta trendistä.

32. Heikkinen & al. 1987, perusaineisto (tekijän hallussa).

33. Heikkinen & al. 1987.

Kuvio 2. Aatelisten kuolinpesien keskimääräinen arvo 1820–1867, hopearuplaa (maaseutu)

Kuvio 3. Aatelisten kuolinpesien keskimääräinen arvo 1820–1867, hopearuplaa (kaupungit)

teliston aineellinen hyvinvointi parani tuntuvas-
ti 1840-luvun puolivälistä tutkimusjakson lop-
puun Krimin sotaa ja 1860-luvun alkua lukuun
ottamatta. (Kuvio 3.)

Kaupungeissa asuneen aateliston keskivaral-
lisuus näyttää kokeneen huomattavan takaiskun
1820-luvun jälkipuolella, josta luvut palautuivat
entiselleen 1830-luvun lopulle tultaessa. Siitä

Taulukko 4.

Aatelisten bruttovarallisuus eri lääneissä 1820–1867, hopearuplaa

Vuosikymmen	Bruttovarallisuus								
	Lääni								
	Hämeen	Kuopion	Mikkelin	Oulun	Turun ja Porin	Uudenmaan	Vaasan	Viipurin	Kaikki
1820–1829 ka	3900	7600	3300	13300	19200	4600	14100	2600	9500
n	10	2	11	1	18	18	9	1	70
G	0,65	.	0,46	.	0,71	0,66	.	.	0,75
1830–1839 ka	9000	6600	4900	600	16200	10200	13700	32300	12100
n	41	6	13	5	79	84	13	7	249
G	0,74	.	0,58	.	0,83	0,69	0,66	.	0,77
1840–1849 ka	10700	5000	6400	2200	12100	12700	49700	9200	12600
n	28	5	17	5	69	93	10	28	255
G	0,73	.	0,68	.	0,82	0,78	0,78	0,63	0,79
1850–1859 ka	6800	6500	9600	600	15400	17100	23400	14000	14600
n	37	5	30	1	77	124	14	31	319
G	0,66	.	0,68	.	0,74	0,72	0,79	0,67	0,73
1860–1867 ka	22300	1200	6300	700	14900	25200	7900	20500	18000
n	28	8	17	1	51	64	14	23	206
G	0,77	.	0,61	.	0,79	0,69	0,66	0,70	0,75
1820–1867 ka	11000	4700	6800	2200	14900	15300	20600	15500	13900
n	144	26	88	13	294	383	60	90	1099
G	0,76	0,69	0,66	0,69	0,80	0,74	0,80	0,69	0,76

eteenpäin keskivarallisuuden kasvu ei ollut yhtä nousujohteista kuin maaseudulla. Myös kaupungeissa asunut aatelisto oli hyvin varakasta muihin kaupunkilaisiin verrattuna. Jyväskylän kaupungissa kuolinpesien arvo kohosi vuosina 1862–1867 keskimäärin 4 700 markkaan, mikä on vain yksi kolmastoistaosa aatelisten ajanjakson 1860–1867 koko maan keskiarvosta 15 600 hopearuplaa. Kuva ei paljoa muutu vaikka vertailukohdaksi otetaan Jyväskylässä edesmenneiden ylempien virkamiesten kuolinpesien keskiarvo 7 100 markkaa samalta ajalta. Tampereella kuolinpesien keskivarallisuus kohosi 1860 hie-
man yli 2000 markkaan.³⁴ (Taulukko 4.)

Aatelisten keskivarallisuuksissa oli huomattavia eroja sekä läänien että vuosikymmenten välillä. Kahden merkittävimmän aatelisläänin koko tarkastelujaksolle 1820–1867 lasketut keskiarvot olivat jokseenkin yhtä suuret. Aatelisten perukirjoissa Turun ja Porin lääni oli vielä 1830-luvulla vauraampi kuin Uudenmaan lääni.

Jonkinlainen kulminaatiopiste oli vuoden 1840 paikkeilla, ja ero jälkimmäisen hyväksi oli huomattava 1850-luvulta alkaen. Sivistyksellisen ja taloudellisen elämän keskittyminen Helsinkiin vaikutti aatelisvarallisuuden jakautumiseen. Ritarihuoneen historiasta kirjoittaneen von Törnen mukaan tämä näkyi myös aateliskartanoiden väkiluvun laskuna ennen muuta läntisimmässä Suomessa.³⁵ Kuopion ja Mikkelin läänin aateliset olivat tämän aineiston perusteella 1830-luvulta alkaen joukon vähävaraisimpia, jos Oulun lääni jätetään havaintojen vähälukuisuuden vuoksi vertailun ulkopuolelle. Hämeen läänin aateliset osoittautuivat huomattavan varakkaiksi 1860-luvulla ja Vaasan läänin ennen vuosisadan puoliväliä. Viipurin läänissä aateliston vaurastuminen oli perukirjojen pohjalta arvioituna nopeaa 1840-luvulta alkaen.

34. Näreikkö 1983, 38; Nummela 1995, 105.

35. von Törne 1935, 190; Snellman 2012.

Säädyn vaurastuminen ei jakautunut tasaisesti, vaan läänien välillä oli suuria eroja. Vaurastuminen oli kaikkein nopeinta Hämeen ja Uudenmaan lääneissä, joissa kasvunopeudeksi vuotta kohti on laskettu edellisessä 3,3 ja jälkimmäisessä 2,8 prosenttia vuotta kohti. Sen lisäksi positiivista kasvua oli Mikkelin läänissä 1,4 prosenttia vuotta kohti. Viipurin läänissä negatiivinen kasvu oli prosentin ja Turun ja Porin läänissä promillen luokkaa vuotta kohti. Käypähintaisiin arvoihin laskettuna Vaasan läänissä ei ollut kasvua lainkaan. Kuopion ja Oulun läänin negatiivisten vaurastumistrendien taustalla on liian vähän havaintoja tarkkojen lukujen esittämiseksi. Vertailu aikakauden reaali-palkkoihin osoittaa, että aateliston suhteellinen asema maan yleiseen taloudelliseen kehitykseen nähden heikkeni ainakin Viipurin, Turun ja Porin sekä Vaasan läänissä.

Aatelisten varallisuuserot muuttuivat ajanjaksolla 1820–1867 säilyneiden perukirjojen perusteella suhteellisen vähän. Vuosikymmentäin lasketut ja varallisuuden keskittymistä mittaavat Ginin kertoimet vaihtelivat välillä 0,73–0,79. Samoin voidaan todeta, että aineisto ei tue väitteitä eriarvoisuuden jatkuvasta muuttumisesta suuremmaksi tai pienemmäksi. Aatelisten perukirjojen perusteella varallisuuserot ovat olleet suurempia läntisessä kuin itäisessä Suomessa. Oheiseen taulukkoon on laskettu keskittymiskertoimet aatelisten varallisuuksille ($n \geq 10$). Ne olivat eri lääneissä suurimmillaan 1840-luvulla paitsi Turun ja Porin (1830-l.) ja Hämeen läänissä (1860-l.).

Markkasen Keski-Suomea koskevasta perukirja-aineistosta laskettu bruttovarallisuuden Ginin kerroin 1850–1851 sai arvon 0,78, joka on suurempi kuin vuosille 1850–1859 laskettu maaseudun aateliston 0,68 ja koko aateliston 0,73. Viimeksi mainittu on yhtä suuri kuin Jyväskylän kaupungin perukirjojen 1860–1869 Ginin kerroin 0,73. Toki kaupunkien perukirjoista jaksolle 1860–1867 sai korkeamman arvon 0,79. Aateliston sisäiset varallisuuserot perukirjojen perus-

Taulukko 5.

Varallisuuden keskittyminen kaupungeissa 1820–1867

Vuosikymmen	Muut	Aateliset
1820–1829 n	390	19
G	0,86	0,78
1830–1839 n	453	110
G	0,89	0,75
1840–1849 n	534	141
G	0,86	0,75
1850–1859 n	651	186
G	0,87	0,77
1860–1869 n	133	119
G	0,90	0,79

teella näyttävät olleen jokseenkin samat kuin nykyisen Keski-Suomen alueella 1800-luvun puolivälissä. Vaikka aateliston keskivarallisuus oli tuntuvasti runsaampaa kuin vertailuryhmän, ei voida sanoa, että aatelisten sisäiset varallisuuserot olisivat olleet muihin verrattuna olennaisesti toisenlaiset; joka tapauksessa kummasakin joukossa keskittyminen oli runsasta nykyaikajan tuloeroihin verrattuna.³⁶ (Taulukko 5.)

Kaupunkilaisaatelien varallisuus oli koko tarkasteluajan 1820–1867 vähemmän keskittyntä kuin kaupunkilaisten Reykjavikin raportin 1987 pohja-aineiston mukaan. Tämä sopii hyvin yhteen sen kanssa, että kaupunkien ylempien virkamiesten irtain omaisuus oli kyseisenä aikana nelinkertainen normaaliin talonpoikaan verrattuna ja kauppiaiden yli kaksikymmentäkertainen.³⁷ (Taulukko 6.)

Jos verrataan maaseutua ja kaupungeja aatelien perukirjoissa vuosina 1820–1867, voidaan todeta keskivarallisuuksien olleen kaikilla vuosikymmenillä maaseudulla suuremman kuin kaupungeissa. Toisaalta varallisuuserot olivat maaseudulla lievästi supistumassa ja pysyivät kaupungeissa asiallisesti muuttumattomina. Jos

36. Ilkka Nummela, Varallisuuseroista Keski-Suomessa. Teoksessa Janne Vilkkunen (toim.) *Keski-Suomi* 19. Keski-Suomen museo 1992 71; Nummela 1995, 101, 85.

37. Heikkinen & al. 1987 ja sen alkuperäisaineistot.

Taulukko 6.

Aatelisten keskimääräinen varallisuus ja varallisuuden keskittyminen 1820–1867

Vuosikymmen	Turun ja Porin lääni		Uudenmaan lääni		Koko maa	
	Kaupunki	Maaseutu	Kaupunki	Maaseutu	Kaupunki	Maaseutu
1820–1829 ka	18600	19500	1300	6800	9300	9500
n	6	12	7	11	19	51
G	.	0,67	.	0,58	0,78	0,74
1830–1839 ka	10700	21800	10000	10400	11000	13000
n	40	39	46	38	110	139
G	0,79	0,85	0,72	0,67	0,75	0,78
1840–1849 ka	8400	16700	14700	8200	11000	14400
n	38	31	64	29	141	115
G	0,83	0,78	0,80	0,67	0,75	0,79
1850–1859 ka	13000	18800	17600	15800	13300	15700
n	46	31	86	38	186	139
G	0,77	0,69	0,77	0,57	0,77	0,68
1860–1869 ka	11200	20600	25400	24900	15600	21000
n	31	20	37	27	119	88
G	0,84	0,71	0,76	0,55	0,79	0,70
1820–1867 ka	11200	19600	16100	13900	12600	15000
n	161	133	240	143	575	532
G	0,81	0,78	0,78	0,63	0,78	0,75

verrataan aatelisten varallisuuskehitystä koko maan keskimääräiseen kehitykseen, poikkesi se vertailujoukosta, jossa kehitys kulki 1790-luvulta alkaen kaupunkilaisten hyväksi. Teollistumisvaiheessa varallisuuserot muuttuivat ensin kaupunkilaisten hyväksi. 1800-luvun lopulta alkaen maaseudun ja kaupungin välinen ero keskimääräisessä perukirjavarallisuudessa pieneni olennaisesti ja nopeasti.

Ohessa on laskettu Turun ja Porin sekä Uudenmaan läänin osalta keskiarvot ja keskittymisluvut erikseen maaseudulle ja kaupunkiin. Edellisessä kaupunkien keskivarallisuudet olivat joka vuosikymmen suuremmat kuin maaseudulla. Uudenmaan läänissä kaupunkien aateliset olivat keskimäärin varakkaampia kuin maaseudulla asuvat viimeistään 1840-luvulta alkaen. Uudenmaan kaupunkilaisaateliset sivuuttivat myös varsinaissuomalaiset ja satakuntalaiset kollegansa keskiarvojen perusteella 1840-luvulla, mutta maaseudun aateliset vasta 1860-luvulla.

Aikaisemmassa tutkimuksessa on painotettu päätöstä (1812) siirtää Suomen pääkaupunki Turusta Helsinkiin. Sen on katsottu merkinneen Uudenmaan aseman korostumista ja läänin aatelin aseman huonontumista hitaammin kuin muualla maassa, koska maan korkein virkakunta pyrki pääkaupungin siirron jälkeen joko hankkimaan tai pitämään omistuksessaan maaomaisuuksia Uudellamaalla.³⁸ Oliko kysymys pelkäämistään pääkaupungin siirrosta? Pohjoismaiden historian suurin kaupunkipalo Turussa 4.–5. syyskuuta 1827 tuhosi kolme neljäsosaa Suomen suurimmasta kaupungista ja jätti 11 000 kaupunkilaista kodittomaksi. Läänin maaherran Eric Walleniuksen, aateloituna myöhemmin Wallenskiöldin (1779–1840) kenraalikuvernöörille tekemän ilmoituksen mukaan kruunu kärsi palossa kuuden ja yksityiset kahdenkymmenen miljoona ruplan menetykset. Summa vastasi

38. Jutikkala 1954, 124; Snellman 2012.

Taulukko 7.

Turun ja Helsingin osuus perunkirjoitetusta aatellisvarallisuudesta 1820–1867

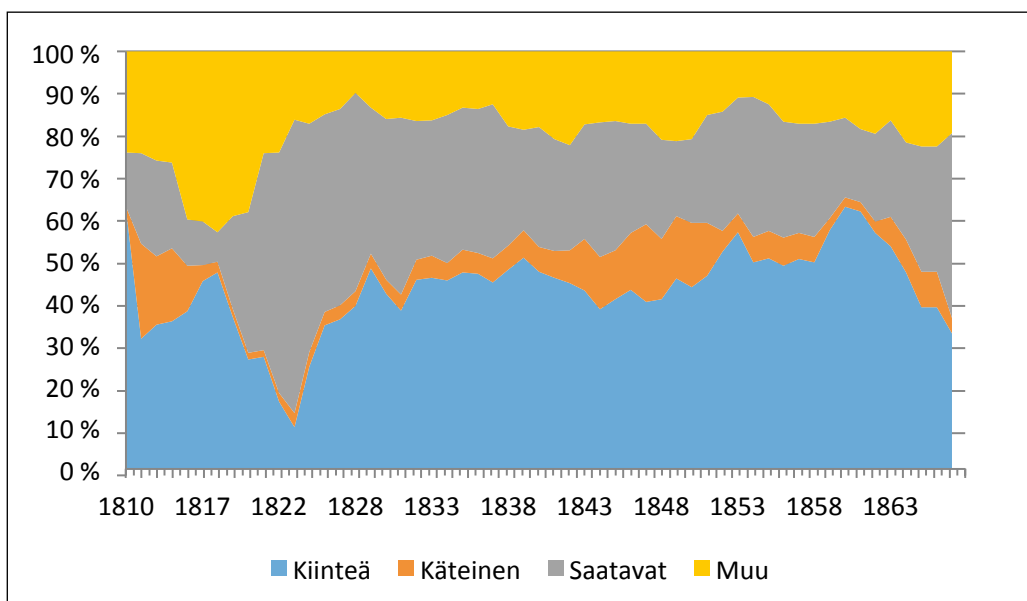
Ajanjakso	Turku	Helsinki
1820–1829	15,7 %	1,1 %
1830–1839	12,7 %	7,3 %
1840–1849	9,2 %	23,5 %
1850–1859	4,6 %	27,9 %
1860–1869	9,0 %	23,2 %
1820–1867	8,7 %	20,6 %

2 200 aatelisen kuolinpesän yhteenlaskettua arvoa 1830-luvun keskimääräislukujen mukaan arvioituna. Aatelisten perunkirjojen summalukujen mukaan Helsinki sivuutti Turun 1840-luvulla. Vielä 1830-luvulla turkulaisten aatelisten perunkirjavarallisuus edusti pyöreän luvun yhtä kahdeksatta osaa koko maan vastaavasta ja Helsingin yhtä neljästoista osaa. Tutkimusjakson jälkipuolella helsinkiläisten aatelisten perunkirjavarallisuus edusti yhtä neljäsosaa koko maan vastaavasta ja turkulaisten huomattavasti pienempää. (Taulukko 7.)

Varallisuuden jakautuminen omaisuuslajeittain

Aatellisvarallisuuden tarkempaa analysointia varten perunkirjojen bruttovarallisuus on oheista kuviota varten jaettu neljään osaryhmään eli kiinteään ja muuhun omaisuuteen sekä käteiseen ja saataviin. Kuvio perustuu viiden vuoden liukuviin keskiarvoihin.

Autonomian ajan alkupuolella saatavien osuus aatelisten varallisuudessa oli huomattavan suuri. 1820-luvun loppupuolelta 1850-luvun lopulle saatavien suhteellinen merkitys kokonaisvarallisuudessa supistui lisääntyen huomattavasti tarkastelujakson viime vuosien aikana. Muun eli lähinnä irtaimen omaisuuden suhteellinen osuus oli autonomian ajan alussa huomattavan suuri laskeakseen pienimmilleen vuoden 1830 vaiheilla. Kiinteistöomistuksen suhteellinen osuus kasvoi Turun palon jälkeisenä aikana aina 1850-luvun lopulle saakka 1840-luvun puoliväliä huomioon ottamatta. Käteisellä rahalla oli hyvin olennainen merkitys aatelisten varallisuudessa. Käteisen suhteellinen osuus oli suurimmillaan 1840-luvulla. (Kuvio 4.)

Kuvio 4. Varallisuuden jakautuminen aatelin perunkirjoissa 1810–1867

Kiinteä omaisuus

Jutikkalan mukaan jalosukuiset pitivät kunniasanaan omistaa maata ja Matti Klinge lukee maaomaisuuden yhdeksi aatelin kolmesta historiallisesta tunnusmerkistä ja funktiosta asekuuntoisuuden ja hallitsijasuhteen ohessa. Suomessa oli 1800-luvun alussa huomattavasti vähemmän rälssimaata kuin varsinaisessa Ruotsissa. Jutikkalan laskemien mukaan Suomessa oli Ruotsin vallan ajan lopulla 1419 manttaalia rälssimaata, mikä oli vain 8 prosenttia varsinaisen Ruotsin vastaavasta luvusta. Kun Vanha Suomi liitettiin vuonna 1812 suuriruhtinaanmaahan, samalla liitettiin Suomeen 2 500 manttaalia lahjoitusmaata, yksi kolmasosa koko alueen tiloista ja liki kaksinkertainen määrä muuhun Suomeen verrattuna. Ylhäisaatelin asema alueella korostui entisestään, kun Nikolai I julisti vuonna 1826 lahjoitusmaiden kuuluvan vain ylhäisaatelille, mikä edusti rälssimaan osalta täysin päinvastaista kehitystä läntiseen Suomeen ja Eurooppaan verrattuna.³⁹

Mielikuvissa ja kaunokirjallisuudessa aateliset on yhdistetty nimenomaan kartanoihin, jotka mielellään nähtiin korostamassa aatelisten kasvavaa taloudellista mahtia ja toimimassa jonkinlaisena kulissina yhteiskunnassa. Ne ovat edustaneet aatelille kuulunutta taloudellista valtaa ja varallisuutta. Alex Snellmanin mukaan kartanotalous liittyi Suomessa erottamattomasti aateliin ja sen elämäntapaan 1800-luvun alkupuolella – vaikka Suomessa on aina ollut aatelisiä, jotka eivät omistaneet aateliskartanoa. Kyse ei ollut pelkästään kartanoissa asumisesta, vaan myös laajamittaisesta maataloudesta palkollisten ja torppareiden avulla. Usein aatelisilla oli omistuksessaan muita tiloja, joita saatettiin antaa lampuotien viljeltäviksi osana kartanotalouden kokonaisuutta. Kartanotalous oli hierarkkinen ja sisäisiltä valtasuhteiltaan epätasaisesti jakautunut, mikä lisäsi todellista ja kuviteltua eriarvoisuutta.⁴⁰

Yhdistys- ja vakuuskirja vuodelta 1789 määrsi feodaaliseen oikeuskäsitykseen kuuluneet

maanluonnot omistajasta riippumatta pääsääntöisesti pysyviksi. Poikkeuksena olivat 1700-luvulta yleistyneet perinnöksi ostot eli kruununmaan muuttaminen vero- eli perintömaaksi. Aatelisten asumakartanoiden eli sätereiden omistus pysyi säädöstatolla aatelisten erioikeutena sen kumoamiseen saakka (1864).⁴¹

Kiinteistöt merkitsivät paljon aatelisten varallisuudessa. Ajanjakson 1810–1867 perukirjoista 54 prosenttia sisältää kiinteistövarallisuutta, jota omaavien suhteellinen osuus laski tarkastelujakson kuluessa lievästi: heitä oli vuosina 1810–1819 noin 60 prosenttia ja puoli vuosisataa myöhemmin 49 prosenttia. Kaikkien perukirjojen mukaan kiinteistövarallisuus kasvoi vuosina 1820–1867 vuotta kohti –1,1 prosenttia. Aineiston perusteella voidaan sanoa kaupunkilaisaatelien pienentäneen kiinteistöomaisuutensa arvoa keskimäärin 3,2 prosenttia vuotta kohti ja maalaisaatelisten kasvattaneen kiinteistövarallisuuttaan samana aikana keskimäärin 3,4 prosenttia vuotta kohti. Jos rajataan tarkastelu vain niihin, joiden perukirjoissa on ilmoitettu kiinteää omaisuutta, kasvuprosenteiksi muodostuvat +3,2 maaseudulla ja +2,6 kaupungeissa.

Maataloustuotantoa nostettiin Suomessa 1800-luvun alkupuolella pääasiassa viljelypintalaa ja karjamääriä kasvattamalla eikä uusia tiloja perustamalla, mikä merkitsi maatalojen kasvua ja talollisten taloudellisen aseman suhteellista paranemista. Aateliston maaomaisuuden arvon kannalta potentiaalisten ostajien joukon

39. Jutikkala 1954, 113, 123; Jutikkala 1954, 123–124; Klinge 2007, 96.

40. Vuorinen 2010, 76, 79, 82, 184–186; Snellman 2012.

41. Keisarillisen Majesteetin Armollinen asetus, koskewa sen oikeuden kumoamista, joka Ritaristolla ja Aatelilla yksinänsä on omistamaan ja pitämään allodio-säteriä ja muuta vapaa-maata säteri-vapaudella 2.4.1864; Laki ruplaveron lakkauttamisesta 293/29.11.1924; von Törne 1935, 129–131; Jutikkala 1954, 113–117; Eino Jutikkala, Kartanot. Teoksessa Viljo Rasila, Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.) *Suomen maatalouden historia. I, Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. SKST 914:1. SKS 2003, 385; Klinge 2007, 98–100; Vuorinen 2010, 261–263; Snellman 2012.

Taulukko 8.

Aatelisten kiinteistövarallisuuden jakautuminen eri läänien kesken 1820–1867

Ajanjakso	Lääni									
	Hämeen	Kuopion	Mikkelin	Oulun	Turun ja Porin	Uudenmaan	Vaasan	Viipurin	ei tietoa	Kaikki
1820–1829	12,3 %	3,3 %	8,0 %	6,0 %	32,6 %	32,1 %	5,8 %	0,0 %	0,0 %	100,0 %
1830–1839	15,4 %	1,9 %	2,4 %	0,0 %	48,5 %	23,7 %	1,2 %	6,8 %	0,0 %	100,0 %
1840–1849	12,9 %	0,4 %	4,1 %	0,0 %	30,0 %	36,0 %	6,0 %	10,8 %	0,0 %	100,0 %
1850–1859	6,9 %	0,5 %	7,6 %	0,0 %	25,1 %	37,7 %	8,7 %	12,7 %	0,9 %	100,0 %
1860–1867	25,2 %	0,1 %	2,8 %	0,0 %	18,6 %	42,2 %	0,8 %	10,3 %	0,0 %	100,0 %
1820–1867	14,5 %	0,7 %	4,68 %	0,2 %	29,4 %	35,4 %	4,6 %	10,2 %	0, %	100,0 %

laajeneminen todennäköisesti merkitsi rälssi-maan suhteellisen hinnan kohoamista. 1700-luvun alkupuolella ostajina oli aatelin ulkopuolelta ennen muuta kaupunkien porvaristoa. Myöhemmin ostajajoukko laajeni vielä talonpojilla, joista moni käytti mahdollisuutta hyväkseen 1800-luvulla.⁴²

1800-luvun lopun rajoihin perustuvan selvityksen mukaan Turun ja Porin läänissä oli 44 prosenttia koko maan rälssimaasta, jos kaakkoinen Suomi jätetään tarkastelun ulkopuolelle, ja 28 prosenttia varsinaisista sätereistä. Läänin rälssi- ja säterimaasta kuului 1800-luvun alussa aatelisille 404 manttaalia, ei-aatelisille säätyläisille 265 manttaalia, talonpojille 52 manttaalia ja papistolle kahdeksan manttaalia. Säteritiloista vain kolme viidesosaa kuului aatelisille.⁴³

Talonpoikaismaata oli 1700-luvulla siirtynyt aatelisille erityisesti Varsinais-Suomessa, Hämeessä ja Uudellamaalla. Vuosina 1800–1860 Turun ja Porin läänissä aatelisomistuksesta poistui 74 manttaalia ja talonpojille siirtyi 188 manttaalia. Toisaalta moni kartano laajensi 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa tilusalojaan, usein liittämällä lähellä olleita tiloja osaksi kartanon talouskokonaisuutta. Maaseudun eriarvoisuuden kannalta olennaista oli, että omaa tilaa viljelevien luku kasvoi vuosina 1815–1870 vain 0,2 prosenttia vuodessa. Lampuotien ja torppareiden määrä kasvoi vastaavasti 1,1 pro-

senttia.⁴⁴ Pelkästään manttaaleja tarkastelemalla ei saada oikeaa kuvaa maataloihin liittyneistä taloudellisista arvoista, sillä maatilat maksoivat 1800-luvun alkupuolella kolmenkymmenen ja loppupuolella sadan vuoden työpanoksen verran manttaalilta.⁴⁵ Aateliston kiinteistöomistuksessa on syytä ottaa huomioon, että aatelisten yksityisomaisuuteen luettiin ennen osakeyhtiötä monta ruukkia. Perukirjoissa mainitaan muun muassa Björkboda (1842 ja 1858) ja Kauttua (1838, 1852 ja 1867).⁴⁶ (Taulukko 8.)

Perukirjojen mukaan säädyn kiinteästä omaisuudesta noin puolet kuului 1830-luvulla Turun ja Porin läänin ja vajaa neljäsosa Uudenmaan läänin aatelisille. 1860-luvulla kuva aatelisten kiinteistöomistuksesta on kokonaan toinen. Uudenmaan läänin jäämistöluetteloihin oli tuolloin kirjattu liki kolme kahdeksasosaa aatelisten kiinteistövarallisuudesta ja Hämeen läänin yksi neljäsosa. Turun ja Porin läänin aatelisilla säädyn

42. Soininen 1980, 386–387; Snellman 2012.

43. Jutikkala 1954, 124.

44. Jutikkala 1939, 3–39; Jutikkala 1954, 124–128.

45. Jaana Luttisen Sisä-Suomen perukirjoista keräämien tietojen mukaan. – Aatelisomistuksessa olleiden kiinteistöjen hintakehityksen selvittämiseksi pitäisi olla käytössä peräkkäisiä tietoja samoista kiinteistöistä. Turun maakunta-arkistossa olevan aateliston perukirjoissa mainittujen kiinteistöjen kortisto ei tunne kovin montaa useamman kerran mainittua kiinteistöä.

46. Em. kortisto.

Taulukko 9.

Aateliston keskimääräinen kiinteistövarallisuus ja sen keskittyminen 1820–1867, hopearuplaa

Ajanjakso	Kaupunki		Maaseutu		Kaikki	
	A	B	A	B	A	B
1820–1829 ka	2100	3700	2500	4400	2400	4200
n	19	11	51	29	70	40
G	0,78	0,62	0,76	0,59	0,77	0,60
1830–1839 ka	3800	7500	7400	12200	5800	10300
n	110	56	139	84	250	140
G	0,86	0,73	0,83	0,72	0,85	0,73
1840–1849 ka	4300	9700	6500	11500	5300	10600
n	141	62	115	65	256	127
G	0,88	0,72	0,80	0,65	0,84	0,68
1850–1859 ka	4800	9400	10400	16100	7200	12700
n	186	94	139	90	325	184
G	0,84	0,68	0,75	0,61	0,80	0,65
1860–1867 ka	3900	10000	14500	23100	8400	17200
n	119	46	88	55	207	101
G	0,85	0,62	0,78	0,64	0,83	0,66
1820–1867 ka	4200	9000	8700	14300	6300	11900
n	575	269	532	323	1107	592
G	0,86	0,70	0,80	0,68	0,83	0,69

A = Kaikki mukaan lukien, B = Vain kiinteää omaisuutta omistaneet mukaan lukien.

kiinteistövarallisuudesta oli perukirjojen mukaan enää vajaa viidesosa ja Viipurin läänin yksi kymmenesosa. Kuopion, Mikkelin ja Oulun läänin aatelisten suhteellinen osuus kiinteistövarallisuudesta supistui kyseisenä aikana. (Taulukko 9.) Kun kaupunkilaisaatelispesien keskimääräinen kiinteä omaisuus arvioitiin vuosina 1860–1867 pyörein luvuin 3 900 ruplaksi, arvioitiin vuonna 1860 tamperelaisen kuolinpesän kiinteä omaisuus keskimääriin 2000 markaksi eli reiluksi kahdeksasosaksi aatelisten vastaavasta.⁴⁷

Aateliston perukirjoissa esiintyvä kiinteistövarallisuus vaihteli vuosina 1820–1867 vuosikymmenittäin laskettuna koko aineistossa ja kaikista perukirjoista laskettuna 0,77–0,83, kaupungeissa 0,78–0,88 ja maaseudulla 0,75–0,83. Muutoksia, varsinkin jos 1820-luku jätetään huomioon ottamatta, ei voi pitää huomattavina. Kaupungeissa ei oikeastaan ollut minkäänlaista trendiä kiinteistöomistuksen keskittymisessä, mutta maaseudulla voidaan puhua keskittymisen pienentymisestä Turun palon jälkeisellä ajalla.

Aateliskuvauksiin kaupunkiasuminen tuli osana säädyn muuttumista virkamiessäädyksi eikä siihen liittynyt samanlaista säädyn oman erityisen yhteiskunnallisen aseman korostamista. Kasvaneen kaupunkiasumisen ohien kasvoi 1800-luvulla tarve hankkia kesäasuntoja maalta, mitä myös voidaan pitää yhdenlaisena eriarvoisuuden korostajana.⁴⁸

Käteisvarat

Aatelisten on katsottu suhtautuneen rahan käyttöön avaramielisemmin kuin esimerkiksi porvariston. Aatelisten perukirjoissa käteinen näyttää merkinneen huomattavan paljon suhteessa muihin. Havainto on siinä suhteessa mielenkiintoinen, että rahaa on pidetty statuksen vastakohtana yhteiskunnan muuttumisprosessissa. Aatelisten perukirjojen perusteella näyttää, että käteis-

47. Näreikkö 1983, 38.

48. Vuorinen 2010, 81.

Taulukko 10.

Aatelisten käteisvarojen jakautuminen eri läänien osalle 1820–1867

Ajanjakso	Lääni								Kaikki	
	Hämeen	Kuopion	Mikkelin	Oulun	Turun ja Porin	Uudenmaan	Vaasan	Viipurin		Ei tietoa
1820–1829	14,3 %	2,9 %	15,7 %	1,4 %	25,7 %	25,7 %	12,9 %	1,4 %	0,0 %	100,0 %
1830–1839	16,4 %	2,4 %	5,2 %	2,0 %	32,0 %	33,6 %	5,2 %	2,8 %	0,4 %	100,0 %
1840–1849	10,9 %	2,0 %	6,6 %	2,0 %	27,0 %	36,3 %	3,9 %	10,9 %	0,4 %	100,0 %
1850–1859	11,4 %	1,5 %	9,2 %	0,3 %	23,7 %	38,2 %	4,3 %	9,5 %	1,8 %	100,0 %
1860–1867	13,5 %	3,9 %	8,2 %	0,5 %	24,6 %	30,9 %	6,8 %	11,1 %	0,5 %	100,0 %
1820–1867	13,0 %	2,3 %	7,9 %	1,2 %	26,6 %	34,6 %	5,4 %	8,1 %	0,8 %	100,0 %

Taulukko 11.

Aatelisten käteisvarallisuus 1820–1867, hopearuplaa

Ajanjakso	Käteinen
1820–1829	300 0,88
1830–1839	700 0,91
1840–1849	1900 0,95
1850–1859	1000 0,91
1860–1869	1300 0,94
1820–1867	1200 0,93

varojen suhteellinen merkitys kasvoi säädyn piirissä tuntuvasti 1800-luvun toisen neljänneksen aikana.⁴⁹ (Taulukko 10.)

Aatelisten käteisomaisuus kasvoi tuntuvasti tarkastelujakson kuluessa ja se oli huomattavasti keskittyneempää kuin bruttovarallisuus. Samanlainen ilmiö tunnetaan Keski-Suomen perukirjoista. (Taulukko 11.)

Saatavat ja velat

Suomalainen maaseutu oli osa laajempaa vaihdannan monimutkaista järjestelmää, jossa oli paikallinen, alueellinen ja kansainvälinen ulottuvuutensa. Esiteollinen aika poikkesi myöhemmästä laajuutensa ja tapojensa puolesta osin

huomattavasti ja osin ei juuri lainkaan. Aatelisten asema suomalaisessa vaihdantajärjestelmässä oli oma lukunsa, sillä heitä eivät merkantilistisen aikakauden rajoitteet koskeneet samalla tavalla kuin talonpoikia ennen maakaupan asteittaista vapauttamista 1800-luvun kuluessa. Sitä ennen heidän tuli käydä kauppaa ennen muuta kaupunkien kanssa. Aatelin oli mahdollista hankkia oikeuksia kaupunkien porvarillisten ammattien harjoittamiseen. Sääty olikin enemmän mukana vaihdannassa kuin muut, mikä vaikutti sen varallisuuteen saatavien muodossa. Ne eivät olleet pelkästään vaihdannan seurausta, vaan olivat olennainen osa aateliston muussa kanssakäymisessä toistensa ja muiden kanssa.⁵⁰ (Taulukko 12.)

Aatelisten saatavat olivat tarkastelujakson alkupuolella selvästi läntiseen Suomeen keskittyneitä. 1840-luvulta alkaen Uudenmaan osuus kasvoi hallitsevaksi. Puhtaasti ruplamääräisesti saatavat menettävät suhteellista asemaansa. Ne ovat keskittyneempiä kuin bruttovarallisuus, mutta vähemmän kuin käteisvarat.

Perukirjat päättyivät lyhennysten osaan (Afkortning). Niistä tärkeimmän muodostivat varmat ja epävarmat velat. Edelliset kirjattiin suhteellisen luotettavasti, toisinaan jopa velkakir-

49. Ruuskanen, Snellman & Widgrén 2010, 39; Vuorinen 2010, 106–107.

50. Ks. esim. Ojala 2010.

Taulukko 12.

Aateliston saatavien jakautuminen vuosikymmenittäin eri lääneihin 1820–1867

Ajankohta	Lääni								Kaikki yhteensä	
	Hämeen	Kuopion	Mikkelin	Oulun	Turun ja Porin	Uudenmaan	Vaasan	Viipurin		Ei tietoa
1820–1829	3,1 %	1,4 %	3,3 %	1,5 %	61,8 %	4,6 %	24,3 %	0,1 %	0,0 %	100,0 %
1830–1839	10,8 %	0,6 %	1,7 %	0,0 %	34,3 %	35,1 %	13,2 %	4,1 %	0,1 %	100,0 %
1840–1849	8,4 %	1,4 %	5,8 %	0,1 %	17,2 %	54,3 %	10,3 %	2,5 %	0,2 %	100,0 %
1850–1859	4,1 %	0,9 %	5,0 %	0,0 %	27,0 %	56,6 %	3,4 %	2,6 %	0,4 %	100,0 %
1860–1867	8,7 %	0,7 %	5,1 %	0,0 %	38,4 %	39,7 %	4,1 %	3,4 %	0,0 %	100,0 %
1820–1867	7,2 %	0,9 %	4,3 %	0,2 %	32,4 %	43,1 %	8,8 %	2,8 %	0,2 %	100,0 %

Taulukko 13.

Aatelisten velkojen jakautuminen eri vuosikymmeninä

Ajanjakso	Lääni								Kaikki yhteensä	
	H	K	M	O	TP	U	Va	Vi		Ei tietoa
1820–1829	14,3 %	2,9 %	15,7 %	1,4 %	25,7 %	25,7 %	12,9 %	1,4 %	0,0 %	100,0 %
1830–1839	16,4 %	2,4 %	5,2 %	2,0 %	32,0 %	33,6 %	5,2 %	2,8 %	0,4 %	100,0 %
1840–1849	10,9 %	2,0 %	6,6 %	2,0 %	27,0 %	36,3 %	3,9 %	10,9 %	0,4 %	100,0 %
1850–1859	11,4 %	1,5 %	9,2 %	0,3 %	23,7 %	38,2 %	4,3 %	9,5 %	1,8 %	100,0 %
1860–1867	13,5 %	3,9 %	8,2 %	0,5 %	24,6 %	30,9 %	6,8 %	11,1 %	0,5 %	100,0 %
1820–1867	13,0 %	2,3 %	7,9 %	1,2 %	26,6 %	34,6 %	5,4 %	8,1 %	0,8 %	100,0 %

joilla tai niiden kopioilla. Perunkirjoitusta koskevien ohjeiden mukaan uskotut miehet kirjasiivat myös epävarmoja velkoja. Lyhennyksiin laskettiin niin ikään kuolinpesän kulut hautajaisista, perunkirjoituksista ynnä muista. Velkojen kohdalla ei yleensä tarvitse arvioida niiden suuruutta, koska ne selviävät sellaisinaan kirjoista tai asiapapereista.⁵¹ (Taulukko 13.)

Aatelisten perukirjoissa ilmoitetut velat olivat aateliston määrään suhteutettuna verrattain tasaisesti jakautuneet maan eri osien välillä. Saataviin verrattuna velkojen määrä oli kasvussa, mikä voidaan tulkita myös kasvaneeksi investointihalukkuudeksi. Sinänsä velkojen keskittyneisyys oli tutkimusjakson kuluessa kasvussa. (Taulukko 14.)

Karkeasti yleistäen aatelisten suhteellinen velkaantuminen suhteessa varallisuuteen väheni summamuuttujana Turun palon jälkeisistä ajoista vuosisadan puoliväliin ja kasvoi lievästi siitä eteenpäin. Tutkimusjakson kuluessa ylivel-

Taulukko 14.

Aateliston keskimääräiset velat ja saatavat 1820–1867, hopearuplaa

Ajanjakso	Velat	Saatavat
1820–1829	ka	3700
	G	0,75
1830–1839	ka	4400
	G	0,81
1840–1849	ka	3700
	G	0,82
1850–1859	ka	4900
	G	0,79
1860–1867	ka	7500
	G	0,85
1820–1867	ka	4900
	G	0,82

kaantuneiden aatelisten määrä pysyi perukirjojen avulla arvioituna noin viidenneksenä, mikä on muun väestön velkaantumiseen verrattuna

51. Markkanen 1993.

Taulukko 15.

Aatelisten velkaantumisasaste

Ajanjakso	Ei velkaa	< 20 %	20–60 %	60–100 %	>100 %	Kaikki
1820–1829	5,7 %	24,3 %	35,7 %	14,3 %	20,0 %	100,0 %
1830–1839	11,2 %	30,5 %	19,7 %	18,5 %	20,1 %	100,0 %
1840–1849	9,0 %	35,5 %	19,1 %	17,6 %	18,8 %	100,0 %
1850–1859	5,2 %	37,8 %	20,0 %	19,4 %	17,5 %	100,0 %
1860–1867	3,4 %	41,5 %	20,8 %	15,5 %	18,8 %	100,0 %
1820–1867	7,1 %	35,5 %	20,9 %	17,7 %	18,8 %	100,0 %

paljon. Monikertaisesti varallisuuteensa nähden velkaantuneiden suhteelliset osuudet eivät nekään paljoa muuttuneet. Toki yksi kahdestoistaosa jäämistöistä kuului tähän kategoriaan. Velkaantumisasasteensa puolesta kaupunkilais- ja maalaisaateliset eivät poikenneet olennaisesti toisistaan. (Taulukko 15.)

Kirjallisuudessa viitataan usein säätyläisten ylelliseen elämäntapaan, mihin yhdistetään velkaantuminen. Kertomuksiin liitetään tavallisesti myös välttämättömyys säädynmukaiseen elämään. Lisäksi niissä kiinnitetään huomiota ylivelkaantumisen vaaroihin: se on saattanut johtaa omasta kartanosta luopumiseen. Puntanen on ottanut esimerkiksi Viipurin hovioikeuden ensimmäinen presidentin, hyönteistutkijana ja Suomen marsalkan isoisänä tunnetuksi tulleen kreivi Carl Gustaf Mannerheimin (1797–1854), jonka omaisuuden arvo arvioitiin vuonna 1855 noin 31 500 hopearuplaksi samalla, kun hänellä oli velkoja lähes 28 400 ruplaa. Aatelisten joukossa hän oli keskimääräistä enemmän velkaantunut, mutta ei kuitenkaan yli varojensa.⁵²

Velkaantuminen ja saatavat olivat vanhassa yhteiskunnassa sidoksissa toisiinsa. Oheiseen taulukkoon on laskettu vuosikymmenittäin velkojen ja saatavien välinen korrelaatio sekä koko aineistoissa että erikseen maaseudulla ja kaupungeissa. Tutkimusjakson alkupäässä saatavilla ja veloilla oli selkeämpi yhteys keskenään, minkä voidaan tulkita osoittavan rahatalouden tuolloista kehittymättömyyttä. Karkeasti ottaen korrelaatiot olivat pienemmän päin, varsinkin,

Taulukko 16.

Aatelisten saatavien ja velkojen välinen korrelaatio

Ajanjakso	Kaupunki	Maaseutu	Kaikki
1820–1829	0,96	0,29	0,46
1830–1839	0,19	0,51	0,34
1840–1849	0,09	0,36	0,18
1850–1859	0,12	0,30	0,16
1860–1867	0,31	0,04	0,22
1820–1867	0,23	0,27	0,27

jos jättää 1820-luvun tarkastelun ulkopuolelle. (Taulukko 16.)

Aatelitalouden reunaehdot

Perukirjojen luettelot ovat yksityiskohtaisia, ja niiden anti ihmisen esineellisestä ympäristöstä hyvä. Se ei silti ole täydellinen ajanjakson aatelisten elämän ja sen aineellisten ehtojen kuvaus. Vaikka varallisuusarvoihin ja vuosilukuihin painottuva esitys ei kerro aikakauden yleisestä luonteesta, se luo jonkinlaisen kuvan aatelitalouden reunaehdoista. Eri yhteisöjen elinolojen vertailu ei ole koskaan eikä missään kokonaan aukotonta käytännön tutkimuksen tasolla. Elin-tasoa tutkineet joutuvat tuon tuostakin myöntämään, että valitut mittarit eivät kuvaa kaikkea tai ne antavat joissakin olosuhteissa harhaisia tuloksia. Konkreettinen taloudellisen epätasa-ar-

52. Puntanen 2000; Vuorinen 2010, 80.

von tutkiminen edellyttää mahdollisimman luotettavaa mittaamista.⁵³ Näin siksi, että voidaan jäsentää empiristä tietoa. Se on yksi, mutta ei ainoa eikä riittävä tapa saada tarpeellista tietoa eri yhteisöjen ominaisuuksista.⁵⁴

Jakson alkupään osalta on edelleen syytä painottaa Turun palon (1827) merkitystä tutkimukselle: Turun hovioikeuteen, jonka toimialueella suurin osa Suomen aatelisista asui, ennen paloa toimitetut perukirjat ovat haihtuneet savuna ilmaan ja tutkijoiden ulottumattomiin. Aatelisten suhteellinen osuus oli supistumassa samalla kun sääty edelleen säilytti huomattavan yhteiskunnallisen merkityksensä. Eikä sovi kiistä aateliston osuutta yhteiskunnallisissa ongelmissa 1860-luvun jälkeisessä Suomessa. Hannu Soikasen toteamus, että ”tulonjaon epätasaisuus ei selity edes pääpiirteissään uuden yhteiskunnan mekanismeista, vaan vanhan yhteiskunnan tärkeimmän resurssin, maan, epätasainen jako loi pohjaa myös uuden yhteiskunnan vinolle tulonjaolle.”⁵⁵

Marja Vuorinen on väitöskirjassaan todennut, että kansallisesti suuntautuneessa suomalaisessa historiankirjoituksessa, jossa tasa-arvoiseksi oletettu talonpoikainen kansa on edustanut oikeaa suomalaisuutta, aateliin on liitetty ahneuden ja itsekkyyden leima. Kyse ei ollut mistään perisuomalaisesta ilmiöstä, vaan siitä löytyy lukuisia esimerkkejä antiikin ajoista alkaen. Vuorisen esimerkit ovat pikemmin ennen kuin jälkeen 1800-alun ja lähinnä läänityksiin ja verojen kokoamiseen liittyviä.⁵⁶ Tämän tutkimuksen ajanjaksolla niillä ei ollut merkitystä. Aateluiden mukanaan tuomien veroetujenkin merkitys jäi 1800-luvulla pieneksi alhaisen verotuksen vuoksi, ja voimassa olleet omistusoikeuden rajoitukset olivat todellisuudessa menettäneet merkityksensä ennen kuin säädöksiä muutettiin valtiopäivätoiminnan käynnistyttyä Aleksanteri II aikana.

Suomalainen aateli oli perukirjojen mukaan varakasta muuhun väestöön verrattuna, ja se vaurastui tarkastelujakson kuluessa, mikä sopii

huonosti yhteen autonomian ajan alkupuolen muuttumattomuutta korostavaan kerrontaan. Toisaalta säädyn sisällä elettiin myös vähemmällä varallisuudella, joka muun väestön piirissä saattoi silti edustaa jo kohtalaista varallisuutta. Aatelisten varallisuus oli jakautunut säädyn sisällä epätasaisesti, ei kuitenkaan olennaisesti toisin kuin muun väestön keskuudessa. Varallisuuden epätasainen jakauma ei sovi eliitille asetettuun yhtenäisyysvaatimukseen. Aatelisten perukirjatutkimusten mukaan Suomen autonomian ajan aatelistoa kokonaisuutena ei voi pitää eliittinä, huomattavaa osaa siitä kylläkin.

Aatelisvarallisuus kasvoi tarkastelujakson kuluessa nopeammin kuin työväestön reaali-palkat, mikä on lisännyt yhteiskunnallista eriarvoisuutta. Kun aatelin suhteellinen ja lukumääräisesti vähäinen osuus yhteiskunnassa oli supistumassa, aatelin vaurastuminen vaikutukset eivät olleet järjestyttäviä muualla kuin kertomuksissa ja niiden tulkinnoissa. Jahnukaisen kuva positiivisesta nosteesta autonomian ajan alkupuolella jää talouden puolesta heikosti perustelluksi.⁵⁷ Kun hallitsija myönsi tutkimusjakson kuluessa uusia aatelisarvoja ansioituneiksi katsomilleen henkilöille, jotka olivat jo ehtineet vaurastua tuntuvasti, ei enää ollut itsestään selvää, toiko aateluus vaurautta vai vauraus aateluutta. Samalla moni sätereissään kartanotaloutta pyörittäneistä oli siirtynyt kaupunkeihin ja muuttunut siellä – kuopiolaisittain suomennettuna – kartanonomistajaksi.

53. Tämä ei tarkoita, että niitä ei voisi käyttää hyväksi tutkimuksessa. Kokonaan toinen asia on perustaa koko tutkimus niiden antamaan kuvaan.

54. Haapala 1989, 79–80.

55. Soikkanen 1981, 435–436.

56. Vuorinen 2010, 177–180.

57. Jahnukainen 2004. – *Nyt julkaistu Ilkka Nummela-artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*